

Från småskaligt och närodlat till en global handel

Hundra år av tillväxt och omvandling för svensk trädgårdsproduktion

INGER OLAUSSON
MAGNUS BOHMAN

Göteborgs universitet
Umeå universitet

I denna uppsats beskrivs och förklaras huvuddragen av svensk trädgårdsproduktions utveckling i relief mot den svenska ekonomins utveckling, från sent 1800-tal och fram till 1970-talet. I industrialiseringens kölvatten skedde en omvandling och kraftig tillväxt som fortgått sedan dess. Grönsaker, frukt och bär med mera tillfredsställde nya smakpreferenser. Handeln med trädgårdsprodukter ökade, både inom landet och genom import, och en ökande konkurrens drev på förändringar i branschen.

Inledning

Trädgårdsproduktionens utveckling över tid har på senare år uppmärksamats allt mer, framför allt inom agrarhistorisk och ekonomiskhistorisk forskning. Trädgårdsprodukterna har haft stor betydelse, både för samhällsekonomin och för människors vardag och fester, men trädgårdsproduktionens och trädgårdsnäringens historia är trots detta ett i flera avseenden underforskat område. Ett nytt forskningsfält håller på att växa fram: *hortikulturhistoria*. Det fokuserar på trädgårdsodlingens och trädgårdsnäringens historia och kommer beskrivas mer ingående i

---

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Inger Olausson (f. 1969) är universitetslektor i kulturvård med inriktning mot trädgårdens hantverk samt akademiforskare vid Kungl. Vitterhetsakademien. Hon arbetar för närvarande med ett forskningsprojekt om trädgårdsodlingens växtskydd i ett historiskt perspektiv, finansierat av Kungl. Vitterhetsakademien. Denna text är tillkommen inom ramen för detta projekt.

E-post: inger.olausson@conservation.gu.se

Magnus Bohman (f. 1980) är universitetslektor i ekonomisk historia vid Umeå universitet. Hans forskning berör främst agrar utveckling under 1700- och 1800-talen. Han arbetar för närvarande med ett forskningsprojekt om Hushållningssällskapens historia, finansierat av Handelsbankens forskningsstiftelser.

E-post: magnus.bohman@umu.se

föreliggande uppsats. Genom forskningsfältets tillväxt har insikten ökat allt mer om vilken betydelse och omfattning trädgårdsproduktion har haft genom historien, i städer, på landsbygd och i olika sociala miljöer.

Forskning har visat att produktion av trädgårdsgrödor, såväl för husbehov som till försäljning, förekom i stor omfattning redan före 1800-talet men att en kraftig tillväxt skedde i industrialiseringens kölvatten under 1800-talets senare del. En trädgårdsnäring tog då form som sedan dess har utvecklats under inverkan av olika påverkansfaktorer.

Syftet med vår uppsats är att beskriva och analysera denna utveckling. Syftet uppnås genom att presentera en periodindelning som illustrerar formativa perioder i trädgårdsproduktionens långsiktiga utveckling. För var och en av dessa perioder identifieras de viktigaste påverkansfaktorerna, till exempel teknologiska och institutionella förändringar samt omvälvande händelser såsom de bägge världskrigen. Effekterna av dessa påverkansfaktorer analyseras för att förklara utvecklingen över tid.

Vi börjar med att presentera studiens utgångspunkter, avgränsningar, begreppsdefinitioner och teoretiska vägledare. Därefter följer de kronologiska avsnitten som diskuterar de formativa perioderna i trädgårdsproduktionens långsiktiga utveckling. I slutet av uppsatsen diskuteras och sammanfattas studiens resultat, och mot bakgrund av dem presenterar vi förslag på fortsatt forskning inom det hortikulturhistoriska fältet.

Utgångspunkter och tidigare forskning

Tidsmässigt fokuserar vi huvudsakligen på perioden från omkring 1870 och fram till 1970-talet, även om bakgrundsbeskrivningen går längre tillbaka och vissa resonemang förs fram till nutid. Det finns stora luckor i forskningen som rör trädgårdsproduktionens och trädgårdsnäringens utveckling inom agrarhistorisk och trädgårdshistorisk forskning, både i Sverige och internationellt. Det exemplifieras av att agrarhistorisk översiktslitteratur såsom fembandsverket *Det svenska jordbrukets historia*¹ knappt berör trädgårdsproduktionen alls. Trädgårdshistorisk forskning har tidigare dominerats av inriktningar mot trädgårdskonst och landskapsarkitektur, där i huvudsak trädgårdsanläggningar och parker av olika slag har studerats. De senaste tio till femton åren har dock allt fler aspekter på trädgårdshistoria lyfts fram, där hortikultur tagit en

1. Janken Myrdal (red.), *Det svenska jordbrukets historia* (Stockholm 1998–2003).

allt större plats inom exempelvis agrarhistoria och trädgårdsarkeologi. I detta nya ämne, som vi benämner hortikulturhistoria, ligger fokus först och främst på trädgårdsproduktionens och trädgårdsnäringens historia. Etablerade forskningsfält som agrarhistoria, ekonomisk historia och trädgårdshistoria överlappar varandra i det nya forskningsfältet.

En som har bidragit till att lyfta fram hortikulturhistoriska perspektiv är agrarhistorikern Karin Hallgren. Hon har bland annat visat att odlingen av trädgårdsprodukter såsom kål, kålrötter, palsternacka, morötter, bönor, kryddväxter och andra trädgårdsväxter var mycket vanlig och att trädgårdsproduktionen hade stor betydelse i 1700-talets jordbrukssystem.² Den kommersiella trädgårdsodlingen i handelsträdgårdar och den ökande betydelsen av handel med trädgårdsprodukter under 1900-talets första hälft behandlas i agrarhistorikern Inger Olaussons avhandling.³

Det finns även studier på samtida fenomen inom trädgårdsproduktionen och trädgårdsnäringen, där historiska tillbakablickar görs. Ett exempel på en sådan studie är trädgårdsekonomen Lena Ekelund Axelsons avhandling, som beskriver marknaden för köksväxter med tillbakablickar till 1920-talet.⁴

I denna uppsats inriktar vi oss på den yrkesmässiga odlingen av trädgårdsprodukter för försäljning. Under tidsperioden var handelsträdgårdarna den vanligaste företagsformen för odling och försäljning av trädgårdsprodukter av en mängd olika slag. De kulturväxter som odlades och salufördes i handelsträdgårdarna kan grovt sett delas in i tre kategorier: grova produkter (till exempel morötter, kål, bönor, ärtor, lök och potatis), fina produkter (till exempel tomat, gurka, sallat, bär, frukter och primörer) och rent dekorativa, såsom blommor och andra prydnadsväxter.⁵

Produkterna i den första kategorin karaktäriseras av att de är relativt

2. Karin Hallgren, *En kåhlätta ej at räkna: Köksväxtodlingen i 1700-talets jordbrukssystem* (Uppsala 2016) s. 273–281.

3. Inger Olausson, *En blomstrande marknad: Handelsträdgårdar i Sverige 1900–1950 med fyra fallstudier i Stockholms län* (Uppsala 2014).

4. Lena Ekelund Axelson, *Structural Changes in the Swedish Marketing of Vegetables* (Lund 1991).

5. Plantskoleväxter, det vill säga fleråriga växter såsom träd, buskar och perenner som kunde vara både till nytta eller rent dekorativa, har inte tagits med i kategoriseringen. Detta är en vidareutveckling av beskrivningen av olika kategorier av trädgårdsprodukter i Olausson (2014) s. 194–195.

oömma, och kan skördas vid ett och samma tillfälle. De tål längre transporter och lagring, samt bidrar till livsmedelsförsörjningen. Många av de grövre produkterna är mer lämpade att odla på öppna fält än i de mindre och ofta slutna odlingarna vid trädgårdsföretagen. Gränserna för vad som kan räknas till trädgårdsproduktion respektive jordbruksproduktion är glidande. Trädgårdsproduktionen inkluderas ibland, helt eller delvis, i den fältmässiga jordbruksproduktionen. En gröda som odlats i såväl trädgårdsföretag som inom jordbruket är potatisen. Den tidiga potatisen som konsumeras färsk räknades till trädgårdsproduktionen, och höstpatisen som lagrades för att konsumeras under en längre tidsperiod räknades till jordbrukets produkter.

Produkterna i kategori två (fina produkter) och tre (dekorativa växter) är i hög grad beroende av en resurskrävande hantverksmässig hantering och daglig tillsyn, och har historiskt sett varit svårare att effektivisera. Exempelvis skördas många av produkterna efter hand under en längre period. Många av dem odlades i växthus eller i drivbänkar, vilket var särskilt resurskrävande. Denna odling under glas krävde stora arbetsinsatser såsom vattning, luftning och tillsyn avseende sjukdomar och skadeinsekter. Den var beroende av uppvärmning med till exempel gödsel och avfall med högt innehåll av organiskt material som utvecklar värme vid nedbrytning, eller genom eldning av olika bränslen såsom ved, kol, koks och olja. Många av trädgårdsprodukterna, såväl prydnadsväxter som ätbara produkter, var dessutom utsatta för modets växlingar, vilket påverkade utbudet och efterfrågan och ställde krav på att det fanns en hög flexibilitet i företagen.

Trädgårdsföretagen har i hög grad odlat kortare kulturer, vilket innebär att de hinner bli salufärdiga på så kort tid att flera kulturer kan ersätta varandra under en odlingssäsong.⁶ Detta har bidragit till en hög flexibilitet, eftersom många av dessa korta kulturer inte varit beroende av specialiserad utrustning eller teknik. Det har varit enkelt att byta ut inredningen i växthusen – ofta odlades en gröda direkt i jordbäddar på golven sommartid och därefter byggdes bord upp för drivning av blommor under vinterhalvåret. I drivbänkarna odlades exempelvis tidiga primörer på vårvintern, småplantor som senare sattes ut på öppen jord, och värmekrävande kulturer såsom meloner. Även på friland

6. I uppsatsen har vi valt att använda det inom trädgårdsodlingen vedertagna begreppet "kultur" i betydelsen växtslag i odling.

var många kulturer korta och kunde relativt enkelt ersättas av annat då efterfrågan förändrades. En del fleråriga kulturer, såsom äpplen, var svårare att ersätta, men det gjordes stora insatser att ympa om fruktträd under 1900-talet då efterfrågan styrdes mot ett snävare sortiment av sorter.⁷

Många trädgårdsprodukter är i hög grad ömtåliga färskvaror som inte tål lagring. Lokaliseringen i anslutning till marknaden var därmed särskilt betydelsefull för många trädgårdsföretag, vilket innebar att handelsträdgårdarna ofta låg i anslutning till eller insprängda i städer och tätorter.⁸ Med utbyggnaden av järnvägsnätet över landet möjliggjordes skonsamma och långväga transporter av dessa ömtåliga produkter och därmed kunde avstånden mellan produktion och marknad öka.⁹ I vissa trakter konkurrerade jordbrukare med trädgårdsföretagen genom storskalig odling av trädgårdsprodukter, vanligen rotfrukter, kål och baljväxter, men regionalt även med omfattande odlingar av bär, frukt, tomat, gurka, spenat och lök. I närheten av större konserverfabriker var detta särskilt vanligt, och det växte fram storskaliga odlingar i jordbruket av exempelvis sparris.¹⁰

För att uppfylla vårt brett formulerade syfte att analysera trädgårdsnäringens långsiktiga utveckling, är det nödvändigt att olika perspektiv inom ekonomisk-, agrar-, trädgårds- och hortikulturhistorisk forskning möts. För att kunna kategorisera olika typer av faktorer som påverkat utvecklingen tar vår undersökning teoretiskt stöd i internationell forskning om orsaker till långsiktiga dietförändringar sedan industrialiseringens början.¹¹ Denna forskning använder sig av begreppet *nutritional*

7. Olausson (2014) s. 234; Inger Olausson, *Trädgårdsodlingens växtskydd i ett historiskt perspektiv*, manus (2020a).

8. Detta fenomen beskrivs bl.a. i J. H. von Thürens lokaliseringsmodell från 1826. Modellen går i korthet ut på att ömtåliga produkter som innebar höga transportkostnader för att nå marknaden men som hade ett högt marknadsvärde, t.ex. trädgårdsprodukter och mjölk, producerades närmare befolkningscentra och på dyrare mark än mer tåliga, skrymmande produkter såsom virke, se A. Rogers, N. Castree & R. Kitchin "von Thünen Model", *A Dictionary of Human Geography: Oxford University* (2013) <<https://www-oxfordreference-com.ezproxy.ub.gu.se/view/10.1093/acref/9780199599868.001.0001/acref-9780199599868-e-2017>> (11/4 2020).

9. SCB, *Jordbruksräkningen år 1937* (Stockholm 1941).

10. *Frukt- och trädgårdsutredningen, Betänkande med utredning och förslag rörande produktions- och avsättningsförhållandena inom trädgårdsnäringen* (Stockholm 1938) s. 236.

11. Begreppets ursprung kan framför allt spåras till dietisten Barry Popkin och geografen David Grigg, se Fernando Collantes, "Why did the Industrial Diet Triumph? The Massification of Dairy Consumption in Spain 1965–90", *The Economic History Review* 72:3 (2019) s. 953.

transition och härleder långsiktiga dietförändringar till tre huvudsakliga typer av orsaker: efterfrågekapacitet (*demand capacity*), utbudskapacitet (*supply capacity*) samt konsumentpreferenser (*consumer preferences*). Till faktorerna som påverkar efterfrågekapaciteten hör exempelvis inkomstökningar, som möjliggör ett nytt konsumtionsutrymme för produkter och dieter bortom livets nödtröft. Dit kan räknas trädgårdsprodukterna i kategorierna två (fina produkter) och tre (dekorativa växter). Till faktorer som antas påverka utbudskapaciteten hör odlingsteknik, inklusive växtförädling, möjligheterna att hantera sjukdomar och skadegörare, förändringar av handeln, tillgång till arbetskraft och andra insatsvaror. Till dessa faktorer räknas även världskriget och 1970-talets oljekris, eftersom de påverkade tillången till insatsvaror och därigenom utbudskapaciteten.

Hur har då dessa faktorer påverkat trädgårdsnäringen? Med stöd i företagsekonomiska teorier antar vi att trädgårdsproduktionens aktörer, det vill säga allt ifrån enskilda företagare till branschorganisationer, agerar för att uppnå konkurrensförmåga genom en på förhand uppsatt plan, vilket resulterar i en strategi formad av förväntningar om framtiden. Den faktiska strategin får emellertid oftast improviseras fram eftersom aktörerna måste agera på oförutsedda förändringar som påverkar efterfråge- och utbudskapaciteten.¹² De ovan nämnda perspektiven får vägleda redogörelsen nedan, där vi beskriver och analyserar trädgårdsproduktionens utveckling under olika formativa perioder.

Trädgårdsproduktion i Sverige fram till 1800-talets mitt

Av utrymmesskäl fokuserar det här avsnittet främst på de aspekter som är betydelsefulla för att sätta utvecklingen under senare delen av 1800-talet i perspektiv. Senare tiders forskning har, som sagt, bidragit till en större insikt om trädgårdsproduktionens historiska betydelse, för såväl husbehov som avsalu. Trädgårdsarkeologi har vuxit fram som ett eget fält inom arkeologisk forskning och har bland annat bidragit med omtolkningar av tidigare fynd till att bli spår efter trädgårdsodlingar, vilka konstaterats ha funnits åtminstone sedan järnåldern. Åtskilliga spår av trädgårdsodlingar i anslutning till bebyggelse, framför allt i stä-

12. Joan Magretta, *Understanding Michael Porter: The Essential Guide to Competition and Strategy* (Boston 2012) s. 19; Henry Mintzberg, Bruce W. Ahlstrand & Joseph Lampel, *Strategy Safari: A Guided Tour through the Wilds of Strategic Management* (New York 2009).

der, har till exempel identifierats av arkeobotanikern Jens Heimdahl.¹³

Kulturgeografen Annika Björklund har funnit uppgifter från 1700-talet i historiska kartor som visar marklotter där stadsbefolkningen i Uppsala odlade både spannmål och trädgårdsgrödor i anslutning till staden. Dessa odlingar var små till ytan men ändå betydelsefulla, eftersom många trädgårdsgrödor gav hög avkastning per arealenhet.¹⁴ Som tidigare nämnts redogör agrarhistorikern Karin Hallgren i sin avhandling för en omfattande odling av köksväxter på landsbygden under samma århundrade. Odlingen bedrevs i täppor, kålgårdar och liknande hos såväl besuttna som obesuttna. I odlingarna investerades mycket arbete med gödsling, vattning, rensning av ogräs och växtskydd. De sågs som viktiga komplement till spannmålsproduktion och boskapsskötsel och medförde en spridning av riskerna inom gården om odlingen av någon gröda slog fel. Ofta var köksväxtodlingen i första hand till för husbehov, men den genererade inte sällan ett överskott för avsalu. Hallgren har sammanställt många exempel på uppgifter om odlingar av trädgårdsprodukter som i första hand var avsedda att säljas. Dessa fanns både i städer och i anslutning till dem samt på landsbygden, och omfattade olika slags kulturer såsom kålrötter, pepparrot, gurka och småplantor.¹⁵

Trädgårdshistorikern Åsa Ahrlund redogör för trädgårdsodling i högreståndsmiljöer under 1700-talet och presenterar många exempel på att odlingen inte bara syftade till husbehov utan även till försäljning. Produktionen inkluderade även längre transporter av trädgårdsprodukter, till exempel från Ängsö slott i Västmanland till Stockholm.¹⁶ Gränserna var många gånger flytande mellan odling för husbehov och för kommersiell produktion, eftersom det ofta var tillfälliga överskott som såldes. Över tid, bland annat som en följd av ökad arbetsdelning och urbanisering, då allt färre hade möjlighet att odla till det egna hushållet, ökade den kommersiella produktionen i betydelse och omfattning. Det finns exempel både från allmoge- och högreståndsmiljöer på att odlingen för avsalu ökade i omfattning vid 1800-talets mitt.¹⁷

13. Jens Heimdahl, "Barbariska trädgårdsmästare: Nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut", *Fornvännen* 105:4 (2010) s. 265–280.

14. Annika Björklund, *Historical Urban Agriculture: Food Production and Access to Land in Swedish Towns before 1900* (Stockholm 2010).

15. Hallgren (2016).

16. Åsa Ahrlund, *Den osynliga handen: Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* (Stockholm 2006) s. 142.

17. Olausson (2014) s. 20.

Vid herrgårdarna bedrevs odlingen av anställda trädgårdsmästare, vilket medförde att det fanns ett utrymme för en professionalisering i yrket där kunskapsbildning och kunskapsöverföring var centrala. Herrgårdsträdgårdsmästarna var en yrkesgrupp med hög social rang i hierarkin bland de anställda. De möjliggjorde för herrgårdägaren att befästa sin status genom att kunna bjuda gäster på exklusiva produkter såsom sparris, citrusfrukter, vindruvor och ananas.¹⁸ Under 1800-talet tillkom nya möjligheter för kunskapsbildning kring trädgårdsproduktionen. En yrkeskategori som i hög grad bidrog såväl praktiskt som teoretiskt till detta var länsträdgårdsmästarna. De var anställda av Hushållningssällskapen och fanns i alla län förutom på Gotland. Dessutom var trädgårdsodling ett av de ämnen som lärdes ut i den allmänna folkskolan från och med 1842.¹⁹

I en tid då många hade möjlighet att odla till husbehov var efterfrågan på fröer, plantor och träd i regel större än efterfrågan på färdiga trädgårdsprodukter. Inte minst i städerna var efterfrågan stor då odling av trädgårdsprodukter var särskilt betydelsefull där och då den även gynnades av god tillgång på insatsvaror såsom arbetskraft, latrin och gödsel.²⁰ Vi menar därför att många av de stadsnära och i staden insprängda odlingarna med tiden kom att utvecklas till handelsträdgårdar.

Försäljningen av trädgårdsprodukter var länge reglerad. Ett belysande exempel kan hämtas från Stockholm där trädgårdsmästarna hade ett eget skrå: trädgårdsmästarämbetet. Det har emellertid påpekats att skrået inte var särskilt framgångsrikt i sina försök att skydda medlemmarna från konkurrens. Under tidigt 1800-tal skedde avregleringar, till exempel 1819 då överståthållarämbetet beviljade offentlig försäljning av grönsaker för dem som anmält sig till handelskollegium.²¹ Därigenom uppkom möjligheter för kommersiell produktion för alla som hade tillgång till egen eller arrenderad mark. En anonym skribent i *Aftonbladet* år 1841 beskrev ett ökande intresse för odling av såväl blommor som ätliga produkter efter att trädgårdsmästareskråets monopol på försäljning

18. Ahrland (2006) s. 270–276.

19. Olausson (2014) s. 154–155; Inger Olausson, "Kommersiell trädgårdsodling från 1800 och till nutid", i Åsa Ahlklo, Allan Gunnarsson, Eva Gustavsson, Matti Wiking Leino, Catharina Nolin & Inger Olausson, *Svensk trädgårdshistoria*, Kungl Vitterhetsakademien, manus (2020b).

20. Olausson (2014); Olausson (2020a).

21. Olausson (2020b); Christina Nordin, *Oordning: Torghandel i Stockholm 1540–1918* (Lund 2009) s. 64.

av trädgårdsprodukter hade upphört. Skribenten hänvisade även till att "maktens förlamande inflytande" hade försvunnit, genom att tidigare krav på att odla till exempel humle och tobak på städers och privatpersoners jordar hade avskaffats.²² Det var inte nödvändigtvis producenten själv som utförde försäljningen. Framför allt i städerna förekom oberoende av skråväsendet så kallade månglare och månglerskor, som köpte upp partier av trädgårdsprodukter och sålde dem vidare. Särskilt kvinnor kunde därigenom vinna inkomster då möjligheterna för detta i allmänhet var begränsade. Konkurrensen kom även från sjukhus- och fängelseträdgårdar, där produktionen bland annat gynnades av tillgång till billig arbetskraft, och den produktion som var tänkt att täcka husbehov genererade i själva verket ett regelbundet överskott för avsalu.²³

För att summera är det uppenbart att trädgårdsproduktion var vanligt förekommande och att den engagerade olika samhällsgrupper. Den kunde vara av stor ekonomisk och försörjningsmässig betydelse. Gränserna var ofta flytande mellan produktion för husbehov och avsalu.

Trädgårdsnäringsens genombrott under senare delen av 1800-talet

Vid tiden för det industriella genombrottet i Sverige utvecklades den kommersiellt inriktade trädgårdsproduktionen mycket snabbt. Framför allt ökade den kommersiella odlingen av grönsaker, blommor, frukt och bär, som vanligen bedrevs i handels- och herrgårdsträdgårdar. Ofta odlades ett brett sortiment av en mängd olika växtslag, vilket också innebar att det fanns en inbyggd riskspridning. Blomsterodlingen var framför allt inriktad på produktion av krukväxter fram till första världskriget, då begränsningar av blomsterimporten medförde att odlingen av snittblommor inom landet tog fart. Som nämnts lämpar sig trädgårdsproduktion mycket väl i städer och i anslutning till urbana miljöer, eftersom det vanligtvis handlar om resursintensiv odling som ger hög avkastning av färskvaror på en liten yta. Utöver att försäljningen från herrgårdsträdgårdar, som ofta var lantligt belägna, ökade i omfattning från 1800-talets mitt, anlades allt fler handelsträdgårdar i stadsnära läge, då det ansågs konkurrensmässigt fördelaktigt. Dessa handelsträdgårdar drevs framför allt som familjeföretag med en småskalig produktion av en mängd kultu-

22. "Bokhandels-bulletin: Tidskrift för trädgårdsodling och blomsterskötsel", *Aftonbladet* 21/7 1841.

23. Olausson (2020b).

rer på friland och under glas, det vill säga i drivbänkar och växthus med eller utan uppvärmning. Ett herrgårdsexempel på trädgårdsproduktionens relativa betydelse är Krusenbergs söder om Uppsala, där trädgårdsprodukterna stod för i medeltal 22 procent av gårdens försäljningsintäkter under perioden 1896–1919. Övriga intäkter kom från jordbrukets produktion av grödor och animalier samt från skogsbruket.²⁴

Odling av trädgårdsgrödor bidrog till städernas livsmedelsförsörjning och en av orsakerna till den snabba utvecklingen inom trädgårdsproduktionen i Sverige var den tilltagande urbaniseringen från 1870-talet. Det kom dessutom nya rön om nyttan med att äta grönsaker, bär och frukt. Utbudet av trädgårdsutbildningar, rådgivning och föreningar samt organisationer och andra sammanslutningar som uppmuntrade trädgårdsodling ökade. Det å sin sida skapade arenor där de yrkesaktiva kunde utbyta erfarenheter och ta del av ny kunskap genom föredrag och studiebesök. Antalet handböcker och tidningar som spred kunskap om trädgårds-skötsel blev allt fler. Intresset för anlagda prydnadsträdgårdar och parker steg, vilket ledde till en ökande odling och försäljning vid plantskolor där produktionen främst var inriktad på fleråriga växter såsom perenner, buskar och träd.²⁵

Även om trädgårdsproduktionen länge räknades till jordbrukets binärningar, kom den genom sin tillväxt från slutet av 1800-talet att inta en mer självständig ställning och lyftes inte sällan fram som ett framgångsrikt exempel.²⁶ "Bland det egentliga jordbrukets binärningar intager trädgårdsskötseln onekligen främsta rummet", står det i Kungl. Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelse för perioden 1876–1880.²⁷ Den brittiska agrarhistorikern Joan Thirsk beskriver en liknande utveckling i England, med en mycket kraftig utveckling av kommersiell hortikultu-

24. Olausson (2014) s. 72–73, 188, 201, 218, 235–237.

25. Gustaf Lind, "Trädgårdsskötselns utveckling under de senaste 30 åren", *Kungl. Landtbruks-Akademiens Handlingar och Tidskrift* (1920) s. 41–53; Gustaf Lind, *Stockholmsträdgårdar under gångna tider: En kort redogörelse för äldre trädgårdar i Stockholmstrakten och deras mästare* (Stockholm 1941) s. 47; Olausson (2014) s. 156–158, 223–224.

26. Anders Elofson, *Lantmannens bok* (Örebro 1946) s. 1379; Emigrationsutredningen & Nils Wohlin, *Emigrationsutredningen Bil. 9 Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751–1900: Statistisk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna* (Stockholm 1909) s. 264, 318; Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 9, 235; Lind (1920) s. 41–43; Nils Sonesson, "Sveriges trädgårdsodling av idag", i *Trädgårdsodlingen i Sverige: Hyllningsskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935* (Stockholm 1935) s. 25–28.

27. Sveriges officiella statistik, *Sammandrag af Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för åren 1876–1880: såsom bilaga till femårsberättelserna* (Stockholm 1884) s. 23.

rell produktion från omkring 1880 och fram till det första världskrigets utbrott.²⁸

Det vi betraktar som ett genombrott för en svensk trädgårdsnäring bör alltså ses i samband med den genomgripande samhällsomvandling som följde på det industriella genombrottet. För att återknyta till vår kategorisering av påverkansfaktorer så handlade det framför allt om ökad efterfrågekapacitet, även om utbudskapaciteten också ökade. Omkring 1870 inleddes vad som kommit att benämnas ”flykten från jordbruket” i och med att landsbygdens befolkning efter nästan två sekler av tillväxt började att minska.²⁹ En minskad tillgång på arbetskraft på landsbygden till följd av urbaniseringen är även en bland förklaringarna till ett alltmer specialiserat och mekaniserat jordbruk. Även trädgårdsproduktionen blev mer specialiserad och kommersialiserad, framför allt den av mer krävande grödor i växthus och drivbänkar, genom att nya arbets- och boendeförhållanden gjorde det svårare att odla för eget behov.³⁰

Men även om trädgårdsprodukter såsom fina eller rent dekorativa kunde ha stor betydelse så hörde de inte till livets nödtorft. Därför måste förklaringarna till den ökade efterfrågan på produkterna sättas i samband med de reallöneökningar som följde på industrialiseringen och som skapade ett nytt konsumtionsutrymme.³¹ Med hänvisning till antaganden om inkomstelasticitet så påverkas efterfrågan på livsmedel inte lika mycket av ökade inkomster, jämfört med konsumtionsprodukter såsom kläder. Men vi menar att många trädgårdsprodukter – definitivt blommor och andra prydnadsväxter och i viss mån även frukt och bär – bör räknas till de typer av konsumtionsprodukter där efterfrågan gynnades av ökade inkomster, eftersom de inte var livsmedel som hörde till livets nödtorft.

Vad gäller orsaker till ökad utbudskapacitet handlade det under denna genombrottsfas framför allt om mer ändamålsenliga transporter och nya odlingstekniker. Från slutet av 1800-talet ökade odlingen i drivbänkar

28. Joan Thirsk, *Alternative Agriculture: A History: From the Black Death to the Present Day* (Oxford 2000) s. 170.

29. Carl-Johan Gadd, *Det svenska jordbrukets historia, Bd 3: Den agrara revolutionen, 1700–1870* (Stockholm 2000) s. 186–190; Mats Morell, *Det svenska jordbrukets historia, Bd 4: Jordbruket i industrisamhället, 1870–1945* (Stockholm 2001) s. 76–79.

30. Anna Jakobsson, ”Contemporary Interpretation of the Meaning and Heritage of Early 20th Century Private Gardens: From an Historical Reflection to a Future Outlook in Planning”, *Urban Forestry and Urban Greening* 30 (2018) s. 207–209.

31. Mellan 1850 och 1890 steg priset på arbete avsevärt snabbare i Sverige än på andra håll – endast övriga skandinaviska länder kom i närheten, se Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm 2014) s. 199.

och växthus i omfattning och betydelse, vilket innebar att odling därmed kunde bedrivas under större delen av eller hela året och med ett flertal skördar på samma yta. Produktionen förblev ytterligare ett tag i huvudsak småskalig samt konsument- och/eller stadsnära eftersom transportmöjligheterna för de mer ömtåliga och färska produkterna ännu var begränsade. Allt eftersom effektivare transporter och emballage utvecklades och lagringsmöjligheterna för trädgårdsprodukterna förbättrades, skapades en tilltagande global konkurrens. Därmed kom import och internationell handel sedan tiden kring sekelskiftet 1900 att i allt högre grad påverka den svenska trädgårdsnäringen. Olika åtgärder, såsom tullar, vidtogs för att skydda den inhemska marknaden: till exempel infördes en tullavgift om tio öre per kilo vid import av äpplen och päron år 1886.³²

Frukt exporterades till Sverige från exempelvis Tyrolen där det tidigt fanns storskalig specialiserad fruktproduktion, men frukt fraktades även betydligt längre sträckor än så. Ett av de mer avlägset belägna länder som tidigt exporterade frukt till Europa var USA.³³ År 1897 anlände de första lådorna med omsorgsfullt paketerade äpplen från Oregon till England och inte långt senare nådde exportprodukten även Sverige. Det blev en succé som rönt stor uppmärksamhet. Eftersom exporten innebar en fraktkostnad var de amerikanska odlarna särskilt måna om att exportfrukten var av högsta kvalitet. Odlarna satsade dessutom på ett enhetligt sortiment av ett fåtal äppelsorter för att underlätta för handeln. Men som en följd av monokulturerna ökade problemen med skadegörare och sjukdomar, varför de amerikanska odlarna organiserade sig för att med gemensamma krafter förebygga och bekämpa sjukdomar och skadegörare. Ett led i detta var att användningen av kemiska växtskyddsmedel ökade kraftigt. Man utvecklade metoder att sortera frukten i olika kvalitetsklasser för att den skulle tilltala såväl handelsleden som konsumenterna, liksom nya metoder att paketera frukten för att den skulle klara transporterna utan att skadas. Odlingen och försäljningen blev framgångsrik och vid 1930-talets mitt omfattade de amerikanska odlingarna sett till ytan 35 procent av världens äppelodlingar.³⁴

32. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 68.

33. J.R. Cardwell, *Brief History of Early Horticulture in Oregon* (Oregon 1906) s. 12–13, 35–36.

34. Joseph W. Ellison, "The Beginnings of the Apple Industry in Oregon", *Agricultural History* 11:4 (1937) s. 323, 335, 339–340.

Den ökande importen bidrog till ett hårt omvandlingstryck på den svenska trädgårdsproduktionen. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 då importen började öka, steg dessutom lönenivåerna i Sverige kraftigt, vilket drabbade den arbetsintensiva trädgårdsnäringen hårt. Produktionskostnaderna i Sverige blev högre i jämförelse med andra länder där lönerna var lägre. Även kostnaderna för många av de nödvändiga insatsvarorna var lägre i andra länder – på varmare breddgrader var till exempel kostnader för bränsle lägre eller obefintliga – vilket gynnade importen.³⁵ För att driva frågor kring hur avsättningen av de svenska trädgårdsprodukterna kunde förbättras och underlättas bildades nya branschorganisationer. De förespråkade mer rationella produktionsmetoder och kom därigenom att positionera sig mot den äldre, småskaliga och hantverksmässiga produktionen. Några exempel är Sveriges handelsträdgårdsmästareförbund och Sveriges Pomologiska Förening som kom att driva utvecklingen i riktning mot en ökad konkurrenskraft för de svenska trädgårdsproducenterna.³⁶

Från världskrig till världskrig, 1914–1945

Den ökade internationella handeln och konkurrensen för de svenska odlarna pausades under de båda världskrigen. Det ledde till en radikalt förbättrad situation för trädgårdsföretagen, trots bristen på många viktiga insatsvaror. Under andra världskriget var situationen jämförelsevis mer problematisk avseende resursbrist, eftersom odlarna under 1930-talet i högre grad hade blivit beroende av bland annat importerat bränsle och växtskyddsmedel. Men det framställs som att dessa svårigheter kompensades av att i stort sett allt som odlades av nytto- och prydnadsväxter gick att sälja, oavsett produkternas kvalitet.³⁷ Handeln förändrades under 1900-talet, från att i huvudsak ha utgjorts av försäljning från odlare direkt till konsumenter, till att det tillkom allt fler led dem emellan. Det innebar till exempel att grossister köpte upp varor från odlarna och sålde dem vidare till livsmedelskedjor och andra

35. Lennart Schön, *Marknadsintegration och teknisk förändring: Globalisering i en historisk analys* (Stockholm 2008) s. 30–31.

36. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 17–19.

37. Morell (2010) s. 162; Olausson (2014) s. 210, 226; Lennart Ottosson, "En svensk trädgårdsnäring växer fram", *Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens Tidskrift, Jubileumssupplement 20: Historiska artiklar sammanställda med anledning av 175-årsfrandet av akademiens installation* (1988) s. 33.

butiker. Därmed uppstod ett behov av att kunna kommunicera produkternas kvalitet genom hela distributionskedjan på samma sätt som för andra kategorier av varor, vilket innebar att sortimentet behövde standardiseras. De odlare som kunde erbjuda större partier av färre sorter, väl sorterade i förpackningar som inte behövde brytas innan de nådde butik, fick konkurrensfördelar. Det gynnade större företag med en mer specialiserad produktion.³⁸

De flesta trädgårdsföretag var vid denna tid allttjämt små. En majoritet av företagen som var verksamma under 1930-talet sysselsatte som flest tre personer. Merparten av de handelsträdgårdar som fanns i Stockholm och dess närhet i slutet av 1930-talet omfattade en yta på upp till två hektar. Även om det redan före sekelskiftet 1900 fanns företag med en specialiserad produktion av exempelvis frukt, jordgubbar, gurka och tomater, var de flesta inriktade på ett brett sortiment av en mängd olika kulturer långt in på 1900-talet.³⁹ Fördelningen av små och breda respektive stora och specialiserade företag varierade över landet. Specialiseringen gick snabbast i Skåne, där omkring hälften av handelsträdgårdarna hade inriktat sig på ett mindre antal kulturer vid slutet av 1930-talet. Det rörde sig till exempel om tomat, gurka, rosor, nejlikor, småplantor för vidare odling, snittgrönt och vissa krukväxter. Så mycket som 70–80 procent av den totala svenska produktionen kom redan vid denna tid från dessa skånska företag.⁴⁰ En faktor som försvårade trädgårdsföretagens effektivisering var att produktionen allttjämt i många delar var hantverksmässig och att många moment krävde en viss kompetens och erfarenhet. Det var till exempel inte möjligt att skörda tomater maskinellt, eftersom de mognar efter hand under en skördesäsong som omfattar många månader. Andra exempel är fruktodlingar samt krukväxtodlingar och plantskolor där varje planta återkommande behöver hanteras individuellt.

Utvecklingen under 1930-talet exemplifierar hur det under perioder av ökande internationell konkurrens och import uppstod en intensifierad diskussion bland trädgårdsnäringens aktörer om hur en rationellare produktion kunde uppnås. Avbruten import under första världskriget påverkade utbudskapaciteten till förmån för svenska producenter, som

38. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 240; Trädgårdsutredningen, *Betänkande med förslag rörande avsättningen av trädgårdsprodukter m.m.* (Stockholm 1952) s. 110.

39. Olausson (2020b).

40. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 239.

ändå inte lyckades möta den inhemska efterfrågan. Efter kriget förbyttes situationen i stället till ett överutbud.⁴¹

Under mellankrigstiden gjorde även en ny påverkansfaktor sig gällande i och med att staten och politiken på allvar började intressera sig för trädgårdsproduktionen. Resultatet av 1937 års statliga undersökningar av trädgårdsbranschen presenterades året därpå i Frukt- och trädgårdsutredningen. Den syftade till att ge förslag på hur produktionen kunde effektiviseras och avsättningen av trädgårdsprodukter underlättas.⁴² Paketlösningen blev att i ännu högre grad än tidigare förorda större odlingar specialiserade på färre antal sorter och att försäljningen skulle samordnas för att underlätta handelsleden. I dessa avseenden kan paralleller dras till de lösningar som förespråkades för jordbruket. Tillämpningen sköts emellertid på framtiden i och med andra världskrigets utbrott året därefter, vilket skapade en liknande situation som under det första världskriget, då lönsamheten snabbt ändrades i positiv riktning för svenska producenter i och med att importen avbröts.⁴³

Många aktörer verkade inte bara för en specialisering på färre antal kulturer, utan även för att antalet sorter av framför allt äpplen skulle minskas kraftigt för att underlätta för handeln. På 1930-talet fanns fler än 400 äppelsorter i odling för försäljning. Frukt- och trädgårdsutredningen, Sveriges Pomologiska Förening och andra aktörer inom trädgårdsnäringen drev på att antalet skulle minskas till ett trettiotal härdiga och tåliga sorter, senare ännu färre.⁴⁴ Detta ledde till omfattande kampanjer för omympning av fruktträd, vilket var en av flera åtgärder för att rationalisera trädgårdsodlingen inom landet så att den bättre skulle kunna stå emot konkurrensen från importerad frukt.⁴⁵

Utvecklingen inom handel och distribution gynnade de odlare som specialiserade sig på ett fåtal kulturer, men samtidigt minskade den flexibilitet som varit utmärkande för trädgårdsnäringen. Specialiseringen medförde även att riskspridningen minskade och därmed ökade

41. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 16, 68, 262–267.

42. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938); Trädgårdsutredningen (1952).

43. Peggi Alnås, *Svenska krukväxtgrossisters syn på sina leverantörer*, Konsulentavdelningens rapporter, Trädgård 228 (Alnarp 1982) s. 4–5; Olausson (2014) s. 210, 220.

44. Carl G. Dahl, "Fria ord", *Viola: Tidning för trädgårdsodlingen i Sverige* 6 (1930) s. 3; Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 200; Lind (1912) s. 82–87; Gustaf Lind, "Svensk frukt åt Sveriges folk", *Kungl. Lantbruksakademiens handlingar och tidskrift* (Stockholm 1912) s. 76–78.

45. Frukt- och trädgårdsutredningen (1938) s. 200; Eric Lind, "Fruktodlingens utveckling i Sverige", i Eric Lind & J. A. Thulin (red.), *Svenska trädgårdar*, bd 1 (Stockholm 1939) s. 76–78.

problemen med skadegörare. Utöver de problem som hade funnits i många hundra år med frostfjäril (*Operophtera brumata*) och äppelvecklare (*Cydia pomonella*), fördes nya växtskyddsproblem in i landet genom ökande global handel och transporter, till exempel skadeinsekten rönnbärsmal (*Argyresthia conjugella*). Denna insekt etablerade sig i landet under 1800-talets senare hälft och i slutet av seklet beskrevs den som en besvärlig skadeinsekt i de svenska fruktodlingarna. För att uppnå hög kvalitet med avseende på utseende på exempelvis frukt utan hjälp av allt för mycket dyrbar arbetskraft, användes nya och effektiva kemiska växtskyddsmedel. Många av dem hade först kommit i bruk i Amerika och i andra länder som exporterade frukt till Sverige. Det rörde sig bland annat om preparat i form av kejsargrönt, en färg som användes som växtskyddsmedel, och blyarsenat, bägge med arsenik som verksam beståndsdel. Från år 1943 användes DDT i trädgårdsodlingar i Sverige. I och med att växtskyddsmedlen byggdes in i odlingsystemet försvårades den omställning som senare skulle ske, när kunskapen om de skadliga effekterna som många av dessa medel förde med sig hade hunnit ikapp användandet.⁴⁶

Som en lämplig avslutning kan presenteras några beräkningar som visar på trädgårdsproduktionens betydelse under denna tid. Baserat på uppgifter för åren 1932, 1943 och 1946 uppgick ytan som användes till odling av trädgårdsprodukter till knappt en procent av den yta som användes av jordbrukets växtodling. Trädgårdsproduktionens värde i andel av jordbrukets växtodlingsprodukters värde uppgick till 20 procent år 1932 och ökade till 23 procent i mitten av 1940-talet.⁴⁷

Efterkrigstiden

Efter andra världskriget genomgick hela världsekonomin en omfattande omvandling, som kom starkt efter att ha fördröjts av turbulensen under och mellan de båda världskrigen. Omvandlingen påverkade naturligtvis den svenska trädgårdsproduktionen. När gränserna åter öppnades efter krigsslutet och importrestriktionerna efter hand hävdes, hårdnade konkurrensen långt mer än tidigare.⁴⁸ Dessutom ökade produktionskostnaderna i och med att allt fler växthus värmdes med kol och koks samt att

46. Olausson (2020a).

47. Sonesson (1935) s. 189–203; Trädgårdsutredningen (1952) s. 20–21.

48. Alnäs (1982) s. 4–5.

fler producenter skaffade egna motorfordon för sina transporter. Det multilaterala frihandelsavtalet GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) kom till år 1947 med avsikt att underlätta och stärka den internationella handeln efter kriget. Bland produkterna som omfattades av avskaffade tullar inkluderades en mängd trädgårdsprodukter. Det medförde en kraftigt ökad införsel till Sverige från länder med lägre produktionskostnader, och bidrog till den hårdnade konkurrensen. Importen av trädgårdsprodukter av olika slag ökade exempelvis från knappt 124 000 ton år 1949 till drygt 305 000 ton året efter. Ytterligare ett år senare uppgick den till nära 355 000 ton. Importen av enbart ätbara rötter, köksväxter med mera omfattade i genomsnitt knappt 8 000 ton per år för perioden 1947–1949, men steg därefter kraftigt till drygt 76 000 ton per år 1950–1951.⁴⁹ Det dröjde emellertid till 1950-talet innan trädgårdsproduktionen blev föremål för statliga regleringar, vilket för jordbruket skedde redan under mellankrigstiden. Statens ökade inflytande exemplifieras av en ny trädgårdsutredning, vars resultat presenterades år 1952 och belyste trädgårdsnäringens ekonomiska svårigheter vid tiden. Utredningen resulterade bland annat i att ett rationaliseringsstöd för modernisering av trädgårdsföretag infördes år 1955, vilket utgick i form av bidrag.⁵⁰

För 1950- och 1960-talen saknas detaljerad och tillförlitlig statistik över trädgårdsproduktionen. Det går ändå att följa viktiga drag av utvecklingen under perioden genom samtida försök att beskriva den, bland annat i en undersökning av den svenska trädgårdsnäringen på 1960-talet genomförd av Lantbrukshögskolan i Alnarp. Exempelvis jämfördes svenska och holländska odlingsföretag inriktade på snittblomsproduktion, och det konstaterades att kostnaderna för arbetskraft var 60 procent högre i Sverige, vilket bidrog till att produktionskostnaderna i de svenska företagen totalt sett var 40 procent högre. Att Sveriges trädgårdsproduktion ändå låg förhållandevis bra till ansågs bero på "att den internationellt sett arbetar med hög effektivitet vad gäller avkastning och arbete".⁵¹ Fruktodlingen i landet kom att i högre grad än tidigare

49. Bondeförbundet, *Trädgårdsnäringen i riksdagen: 1931–1956* (Stockholm 1956) s. 5–9; Ekelund Axelson (1991) s. 47; Trädgårdsutredningen (1952), s. 49–50.

50. Trädgårdsutredningen (1952); *Sveriges handelsträdgårdsmästareförbund 70 år: Jubileumsskrift 1973* (Örebro 1973) s. 23.

51. Märten Carlsson & Nils-Erik Persson, *Svensk trädgårdsnäring, nuläge och utvecklingstendenenser*, PM, Lantbrukshögskolan, Avdelningen för trädgårdsodlingens driftsekonomi (Alnarp 1968) s. 3–4.

lokaliseras till regioner med gynnsammare förhållanden avseende bland annat klimat. Drivkrafterna att rationalisera fruktodlingen hade varit framgångsrika och företagen som bedrev denna typ av odling hade i medeltal 4 000–5 000 träd vardera, vilket beskrevs i positiva ordalag.

Konkurrensen fortsatte att hårdna inom de flesta av trädgårdsbranschens områden. Exempelvis sexdubblades importen av prydnadsväxter från 1950 och fram till slutet av 1960-talet. Importen av tomat, gurka och sallat ökade med 200 procent från omkring 1960 till 1965 och importen av äpplen ökade med 26 procent under samma tidsperiod. Husbehovsodlingen av frukt var emellertid tre gånger så stor som den yrkesmässiga och hade därmed en mycket stor betydelse.⁵²

Med 1970-talet inträdde en ny fas, då trädgårdsproduktionens förutsättningar snabbt ändrades genom bland annat kraftigt stigande energikostnader till följd av oljekriserna.⁵³ Detta drabbade framför allt växthusföretagen hårt, där förbrukningen av olja var omfattande. Det bidrog till att antalet trädgårdsföretag minskade kraftigt under 1970-talet, från 9 703 år 1970 till 5 866 stycken år 1980, och framför allt att arealen av växthus minskade, från 431 hektar år 1976 till 354 hektar 1981.⁵⁴

Olika energibesparande åtgärder utvecklades, framför allt inom växthusodlingen. Den svenske trädgårdskonsulenten Hans Christensson exempelvis drev på utvecklingen av isolerande vävar och rullbord i växthusen, för att minska energiförluster och utnyttja odlingsytan effektivare. Innovationerna spreds snabbt och kom till användning i växthus över hela världen.⁵⁵ Den effektiviserade produktionen innebar även att utseende och tålighet blev primärt då nya sorter förädlades fram, men att smak och doft blev sekundärt. För att få utseendemässigt tilltalande äpplen utan angrepp av skadeinsekter och större volymer av tomater som klarade långa transporter, krävdes specialiserade och rationella odlingsystem som byggde på användning av bekämpningsmedel,

52. Carlsson & Persson (1968) s. 7, 10, 16–18.

53. Att 1970-talet på många sätt innebar ett vägskej för svensk trädgårdsnäring diskuteras förtjänstfullt av Mårten Carlsson, "Trädgårdsnäringen – nuläge och framtid", *Skogs- och Lanbruksakademiens Tidskrift* 188 (1979). Carlssons analys av den svenska trädgårdsnäringens nuläge och framtid tar spjörn mot en historisk tillbakablick, vars ansats har stora likheter med vår i och med de påverkansfaktorer som diskuteras.

54. Jordbruksverket, *I korta drag om trädgårdsodling 1970–2008*, s. 1 <https://www.jordbruksverket.se/download/18_32b12c7f12940112a7c80009714/1+Korta+drag+om+tr%C3%A4dg%C3%A5rdsodling+1970-2008.pdf> (11/4 2020); Ottosson (1998) s. 34.

55. Intervju med trädgårdskonsulent Hans Christensson, Malmö (17/5 2018); Ottosson (1998) s. 34–35.

handelsgödsel och i växthusen uppvärmning med kol, koks och olja.

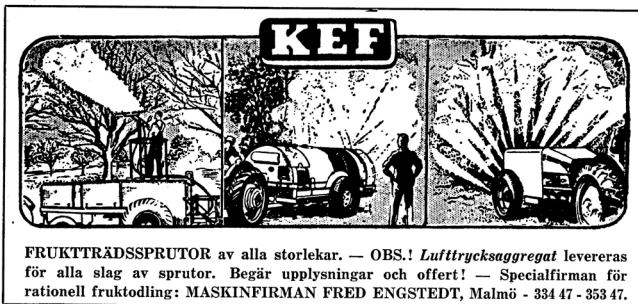
En fördel med bekämpningsmedlen var att en utseendemässigt hög kvalitet uppnåddes med enkla medel. I marknadsföringen av många växtskyddspreparat framställdes just produkternas utseendemässiga kvalitet som ett eftertraktat resultat av besprutningen. Negativa konsekvenser som en följd av användningen av kemiska växtskyddsmedel var dock inte okända. Exempelvis förekom upprepade gånger uppgifter om bidöd med anledning av användningen av vissa preparat, samt att vissa angrepp förvärrades eftersom de naturliga fienderna till många skadeinsekter hade dött medan skadeinsekterna överlevde och förökades ohämmat. I slutet av 1960-talet uppmärksammades i allt högre grad negativa konsekvenser av användningen av bekämpningsmedel. Exempelvis återfanns rester av DDT i bröstmjök, vilket ledde till ändrade konsumentpreferenser. Inställningen till besprutade produkter blev i allt högre grad negativ, vilket på sikt kom att gynna produktionen av icke besprutade produkter.⁵⁶

Avslutande diskussion

I det här avsnittet diskuteras resultaten och jämförs med de utgångspunkter som presenterats tidigare. Resultaten visar att olika typer av påverkansfaktorer har gjort sig olika starkt gällande under de presenterade perioderna. Exempelvis härleds trädgårdsnäringsens genombrott framför allt till ökad efterfrågekapacitet, medan förbättrad utbudskapacitet till följd av exempelvis odlingstekniska förändringar spelade en viktigare roll under andra perioder. Med undantag för de båda världskrigen har en konstant orsak till svenska producenters begränsade utbudskapacitet allt sedan tiden kring sekelskiftet 1900 varit den hårda internationella konkurrensen och ökade importen av trädgårdsprodukter. Att svenska producenter trots allt klarat sig i denna konkurrens kan tolkas som ett uttryck för att svenska konsumenter har favoriserat inhemsk produktion.

Resultaten talar för att trädgårdsnäringsens genombrott och dess snabba utveckling från senare delen av 1800-talet framför allt kan kopplas till ökad efterfrågekapacitet, även om utbudskapaciteten också ökade. Men den inhemska utbudskapacitetens tillkortakommanden blev snart uppenbara till följd av den snabbt tilltagande globala konkurrensen som

56. Olausson (2020a).

FRUKTTRÄDSSPRUTOR av alla storlekar. — OBS.! *Luftrycksaggregat* levereras för alla slag av sprutor. Begär upplysningar och offert! — Specialfirman för rationell fruktodling: MASKINFIRMAN FRED ENGSTEDT, Malmö - 334 47 - 353 47.

Fri från frostfjärilen!

Frostfjärilen är den verkliga rovriddaren på fruktträden, om den lämnas att härja, som den vill. Spruta så snart larverna börja visa sig eller helst innan, om man kan befara skadeverkan.

Gesafid DDT-emulsion ger fullgod effekt också mot bladlöss och bladloppor, ger ingen synlig beläggning på bladen och kan blandas med de vanliga svampgifterna.

Gesarol S är det välkända DDT-preparatet, som blandas med vatten 1:100.

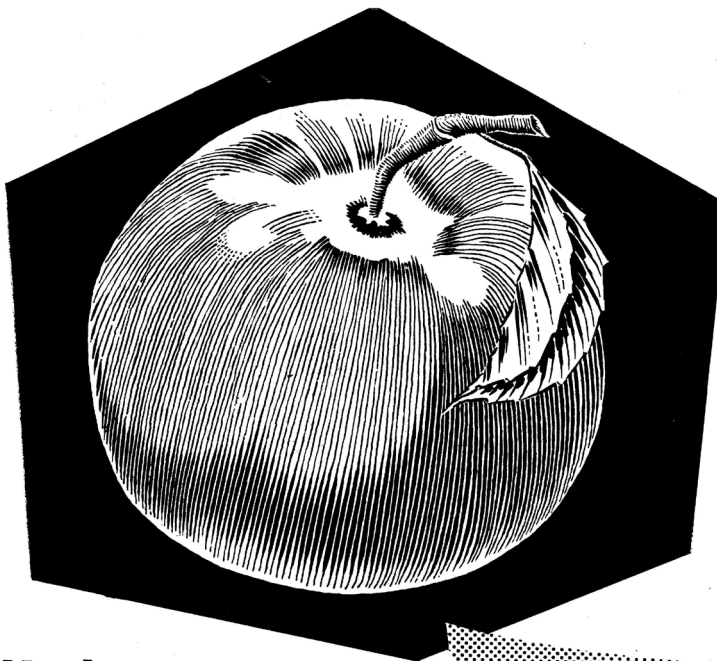

Gesafid Gesarol S

Original Geigy DDT

AKTIEBOLAGET TEGAN, UPPSALA

Bild 1. Annon i Sveriges Pomologiska Förenings tidskrift Fruktodlaren år 1952, nr 2.

Kvalitetsfrukt med **TOXIDOL**

Vill Ni få ut bättre priser för Er frukt? Vill Ni producera kvalitetsfrukt? Självfallet, ty kvalitetsfrukt är det enda som betalar sig. Och det är lättare än Ni tror att få vackrare frukt. Spruta regelbundet med TOXIDOL.

FERROSAN

MALMÖ 3

LÄKEMEDELSFABRIK

Toxidol

FORTE

TOXIDOL FORTE
gör bekämpningen
effektivare och
billigare.

TOXIDOL ger ej smak
och missfärgar ej.

TOXIDOL kan därför
användas ända fram
till skörd och gör be-
kämpningen enklare
och billigare.

TOXIDOL är bland-
bar med medel mot
svampsjukdomar.

Bild 2. Annon i Sveriges Pomologiska Förenings tidskrift Fruktodlaren år 1952, nr 6.

började omkring sekelskiftet 1900. Efter en kris för svenska producenter under 1930-talet tvingade denna konkurrens så småningom fram effektiviseringar. 1937 års trädgårdsutredning kan betraktas som ett statligt försök att få till stånd en effektivisering, men omsättningen av utredningens förslag i praktiken – liksom andra politiska förslag vid den här tiden – kom att fördröjas i och med det andra världskrigets utbrott.

Världskrigens inverkan genom snabbt skiftande konkurrensförhållanden utgör exempel på hur trädgårdsnäringens aktörer måste reagera på oförutsedda händelser i omvärlden. När världshandeln på nytt öppnades och snabbt utvecklades efter andra världskriget inleddes en genomgripande omvandling som förbättrade de inhemska producenternas utbudskapacitet. Under 1970-talet försämrades utbudskapaciteten generellt på grund av stigande produktionskostnader. Bland annat steg energikostnaderna till följd av oljekriserna, vilket drev på nya effektiviseringar. När vi närmar oss vår egen samtid framträder ändrade konsumentpreferenser som en allt viktigare påverkansfaktor, genom att närproducerat och icke besprutade livsmedel allt mer kommit att premieras.

Hur kan då periodindelningen för den svenska trädgårdsnäringens utveckling som presenterats i uppsatsen relateras till tidigare forskning? Till att börja med uppvisar den flera likheter med en ekonomisk-historisk periodindelning för den svenska ekonomins utveckling som helhet.⁵⁷ Det i uppsatsen identifierade genombrottet för den svenska trädgårdsnäringen sammanfaller med vad den ekonomisk-historiska periodindelningen benämner "industrisamhällets genombrott" under perioden 1890–1930. Även uppsatsens påtalade kriser för trädgårdsnäringen under 1930- och 1970-talen sammanfaller med de strukturkriser som utgör viktiga avgränsare för periodindelningen. Våra resultat avseende trädgårdsnäringens utveckling ligger alltså i linje med de mönster för långsiktig utveckling som föreslagits av ekonomisk-historiker med hänvisning till antaganden om strukturella cykler. Intressant att notera i sammanhanget är hur Lennart Schön, som har utvecklat dessa perspektiv för Sverige, lägger stort förklaringsvärde vid en stark hemmamarknad som en förutsättning för långsiktig framgång.⁵⁸ Våra resultat visar att en stark inhemsk efterfrågan också har präglat trädgårdsnäringens utveckling under formativa perioder.

57. Schön (2014) s. 27.

58. Schön (2014) s. 37.

Sammanfattningsvis har uppsatsen presenterat en periodindelning, som illustrerar huvuddragen av den svenska trädgårdsnäringens långsiktiga utveckling, och identifierat de viktigaste påverkansfaktorerna under olika perioder. Det är vår förhoppning att därigenom erbjuda ett analytiskt ramverk för nya och fördjupade studier.

Fortsatt forskning

Avslutningsvis vill vi med utgångspunkt i uppsatsens resultat peka ut några möjliga riktningar för framtida forskning. Till att börja med konstateras att det hortikulturhistoriska forskningsfältet erbjuder nya och goda möjligheter att studera allt ifrån framväxten av globala marknader för konsumtionsprodukter och odlingstekniska aspekter, till hur genuskodning av arbete förändrats över tid. Vad gäller det förstnämnda är både teknologiska och institutionella aspekter av intresse, då de möjliggjorde långväga handel med känsliga färskvaror och därmed knöt delar av världen med olika grad av utveckling närmare varandra. Dessa aspekter omfattar till exempel nya transport-, lagrings- och förpackningstekniker, inklusive frys- och kylteknik, liksom handelsavtal, organisationsformer med mera. När det gäller genusaspekten har trädgårdsproduktion alltid engagerat och engagerar alltså både män och kvinnor, vilket därför erbjuder särskilt goda möjligheter att studera långsiktiga förändringar av arbetets genuskodning inom en verksamhet som utvecklats under hårt omvandlingstryck.

En annan möjlig väg för framtida forskning är internationella jämförelser och att contextualisera resultaten av vår svenska fallstudie mot bakgrund av ett internationellt forskningsläge. Det griper naturligt in i de globaliseringsprocesser som redan påpekats, genom att mycket av omvandlingstrycket på svensk trädgårdsproduktion kan härledas till en tilltagande global konkurrens och specialisering.

Ytterligare en väg framåt är att genom hortikulturhistoriska undersökningar studera förändringar av smak- och konsumtionspreferenser. Vår uppsats argumenterar för ett samband mellan inkomstökningar och såväl trädgårdsnäringens genombrott som dess fortsatta utveckling, men hänsyn måste även tas till andra faktorer för att förklara vilka typer av trädgårdsprodukter som kom att fylla det nya konsumtionsutrymmet. Till exempel tänjde ny teknik på gränserna för odlingens möjligheter så att exempelvis planerad blomning för vissa växtsorter kunde anpassas

till årets högtider och att produkter kunde erbjudas allt tidigare under säsongen i form av primörer. Högteknologisk odling blev därmed ett sätt att konkurrera genom att erbjuda nya typer av lyxbetonade produkter. Det vore också intressant att närmare undersöka samband mellan den globaliserade handeln, odlingsteknisk förändring och ändrade konsumentpreferenser.

From small-scale and locally grown to a global trade: A century of growth and transformation of Swedish horticulture

This essay investigates the long-term development of Swedish horticulture from the industrial revolution to the 1970s. It calls for future research in the history of horticulture and provides a supportive analytical framework for this. With reference to international research, it argues that the *nutritional transition* was shaped by consumer preferences and by demand and supply capacity.

The breakthrough for the Swedish horticultural industry in the late 19th century can be explained by an increased demand capacity caused by rising incomes and new consumption patterns. The shortcomings of domestic supply capacity soon became evident as imports increased rapidly from around 1900. Global competition has remained tough and has shaped domestic production ever since. The World Wars changed competition in favour of domestic producers, who were still unable to keep up with demand, however. The interwar period brought increased state regulations of agriculture, but horticultural production remained unregulated. The rapid expansion of global trade after the Second World War brought back intense competition, but also a successful transformation and improved efficiency supported by state aid. The recession and rising energy prices caused by the oil crises of the 1970s hit Swedish producers hard, especially greenhouse production. However, it also brought a new wave of improved efficiency of, for instance, energy and surface use. New innovations spread worldwide. Increased efficiency also meant that visual appearance and sturdiness took precedence over taste and scent in production. Negative reports concerning consequences of using pesticides appeared already in the late 1960s. But the

integration of chemical fertilizers, pesticides and fossil fuels into rationalized production systems made change difficult.

Since the industrial revolution Swedish horticulture has been unable to satisfy an ever-growing demand. With the exception of disruptions caused by the World Wars, growing imports have put pressure on Swedish producers who have responded with innovations and improved efficiency. However, part of the explanation why Swedish producers have persevered despite global competition lies in consumer preferences. Consumers have continued to favour domestic production.

Keywords: history of horticulture, horticulture, nutritional transition, fruit, vegetables, consumer preferences, consumption patterns